

KONSTYTUCYJNE PRAWA I OBOWIĄZKI OBYWATELA WOBEC ŚRODOWISKA W WARUNKACH ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU

ELŻBIETA ZĘBEK*

DOI: 10.26399/iusnovum.v18.1.2024.07/e.zebek

STRESZCZENIE

Celem artykułu jest określenie statusu praw obywatela do „czystego środowiska” oraz jego obowiązków wobec środowiska w warunkach zrównoważonego rozwoju świetle regulacji międzynarodowych i krajowych. W artykule przeanalizowano trzy powiązane ze sobą aspekty, tj. prawa człowieka do czystego środowiska, obowiązki obywateli i władz publicznych wobec środowiska oraz ochronę środowiska zgodnie z zasadą zrównoważonego rozwoju. Prawa człowieka do „czystego środowiska” są zagwarantowane konstytucyjnie i wywodzą się z Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka oraz Deklaracji z Rio de Janeiro „Środowisko i Rozwój”. Prawa te realizowane przez władze publiczne poprzez zapewnienie bezpieczeństwa ekologicznego, użytkowanie i ochronę zasobów środowiska zgodnie z zasadą zrównoważonego rozwoju. Ponadto każdy obywatel ma nałożone obowiązki wobec środowiska, powinien dbać o zasoby środowiska, użytkować je zgodnie z zasadami prawa ochrony środowiska. Na podstawie analizy doktryny i przepisów prawnych w tym zakresie zaobserwowano wyraźną relację pomiędzy koniecznością zagwarantowania podstawowych konstytucyjnych praw człowieka do „czystego środowiska” przez władze publiczne a obowiązkiem tych podmiotów wobec środowiska poprzez ochronę zasobów środowiska zgodnie z zasadą zrównoważonego rozwoju. Należy to zrealizować w taki sposób, aby zrównoważyć prawa człowieka do „czystego środowiska” z prawami środowiska do ciągłości i trwałości zasobów (równowagi przyrodniczej), przy jednoczesnej gwarancji rozwoju gospodarczego. Przykładem realizacji tych założeń jest Agenda 2030, obecnie realizowana w Polsce i innych krajach UE.

Słowa kluczowe: prawa człowieka, prawo ochrony środowiska, konstytucyjne obowiązki władz publicznych, zasada zrównoważonego rozwoju, program Agenda 2030

* dr hab., prof. UWM, Katedra Prawa Gospodarczego i Prawa Handlowego, Wydział Prawa i Administracji, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie (Polska), e-mail: elzbieta.zebek@uwm.edu.pl, ORCID: 0000-0002-8637-8391

CONSTITUTIONAL RIGHTS AND OBLIGATIONS OF CITIZENS TOWARDS THE ENVIRONMENT UNDER SUSTAINABLE DEVELOPMENT CONDITIONS

ABSTRACT

The aim of this article is to determine the status of citizens' rights to a "clean environment" and their obligations towards the environment in the conditions of sustainable development in the light of international and national regulations. Therefore, the article analyzes three related aspects, i.e. human rights to a "clean environment", obligations of citizens and public authorities towards the environment, and environmental protection in accordance with the principle of sustainable development. Human rights to a "clean environment" are constitutionally guaranteed and are derived from the Universal Declaration of Human Rights and the Rio de Janeiro Declaration "Environment and Development". These rights are implemented by public authorities by ensuring ecological safety, use and protection of environmental resources in accordance with the principle of sustainable development. In addition, every citizen has obligations towards the environment, because he should take care of environmental resources and use them in accordance with the principles of environmental protection law. Based on the analysis of the doctrine and legal regulations in this area, a clear relationship was observed between the need to guarantee basic constitutional human rights to a "clean environment" by public authorities and the obligation of these entities towards the environment by protecting environmental resources in accordance with the principle of sustainable development. This should be done in such a way as to balance human rights to a "clean environment" with environmental rights to the continuity and sustainability of resources (natural balance) while guaranteeing economic development. An example of the implementation of these assumptions is the 2030 Agenda currently implemented in Poland and other EU countries.

Keywords: human rights, environmental protection law, constitutional obligations of public authorities, the principle of sustainable development, Agenda 2030 program

WSTĘP

Fundamentalnym prawem człowieka jest prawo do życia, które jest ściśle związane z prawem do „czystego środowiska”. Nie ma bowiem życia na Ziemi bez zasobów środowiska, tj. wody, powietrza, gleby. Dlatego wymienione prawa człowieka powinno się rozpatrywać wspólnie. Należy także nadmienić, iż aby zabezpieczyć zasoby środowiska o odpowiedniej ilości i jakości dla funkcjonowania społeczeństwa, niezbędna jest ich ochrona. Według J. Ciechanowicz-McLean ochrona środowiska przez prawa człowieka w postaci gwarancji materiałowych jest również osiągnana jako rodzaj praw instrumentalnych, które umożliwiają ochronę podstawowych praw człowieka. Prawa człowieka do środowiska zatem nie mogą być realizowane oddzielnie. Jako dobry przykład takiej postawy można podać ochronę prawa człowieka do życia¹. Międzynarodowy katalog praw człowieka został zawarty w Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka z 1948 r.², stanowiącej wzorzec dla regulacji w zakresie ochrony praw człowieka

¹ J. Ciechanowicz-McLean, M. Nyka, *Human Rights and the Environment*, „Przegląd Prawa Ochrony Środowiska” 2012, nr 3, s. 90.

² Powszechna Deklaracja Praw Człowieka uchwalona przez Zgromadzenie Ogólne ONZ rezolucją 217/III A w dniu 10 grudnia 1948 r. w Paryżu.

w wielu późniejszych konstytucjach i umowach międzynarodowych. W literaturze uznaje się, że uchwalenie Deklaracji zapoczątkowało proces konstruowania uniwersalnego systemu międzynarodowego ochrony praw człowieka³. Deklaracja stała się więc kamieniem węgielnym międzynarodowego systemu ochrony praw człowieka, a także ochrony praw jednostki na poziomach krajowym i regionalnym. Razem z Międzynarodowym Paktem Praw Gospodarczych, Socjalnych i Kulturalnych⁴ oraz Międzynarodowym Paktem Praw Osobistych i Politycznych tworzy Międzynarodową Kartę Praw Człowieka⁵ (ang. International Bill of Rights)⁶. Prawo człowieka do życia w cytowanej Deklaracji zostało wyraźnie zaznaczone w art. 3: „Każdy człowiek ma prawo do życia, wolności i bezpieczeństwa swej osoby”.

W europejskim systemie ochrony praw człowieka fundamentalną rolę odgrywa Europejska Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, podpisana 4 listopada 1950 r. w Rzymie⁷. Przesłanką uchwalenia tego aktu prawnego było osiągnięcie większej jedności jej członków, a jednym ze sposobów osiągnięcia tego celu są: ochrona oraz rozwój praw człowieka i podstawowych wolności. W literaturze przedmiotu Konwencja jest uważana za narzędzie w dążeniu do osiągnięcia jedności między państwami-członkami w kształtowaniu i poszanowaniu standardów ochrony praw jednostki. Jej istota sprowadza się do określenia chronionych praw oraz zobowiązania państw-stron jej przestrzegania w podejmowanych przez nie działaniach wobec podmiotów korzystających z praw konwencyjnych. Konwencja wypełnia funkcje konstytucyjne (tj. funkcję uzupełniania luk, funkcję wzorca oraz funkcję impulsu), przy czym stopień ich realizacji kształtuje się odmiennie w poszczególnych państwach-stronach⁸. Konwencja została ratyfikowana przez Polskę w 1993 r. i zobligowała tym nasz kraj do uwzględniania zawartych w niej praw człowieka przez ustawodawcę oraz organy administracji publicznej i sądy⁹.

---

³ *The Universal Declaration of Human Rights, a History of its Creation and Implementation 1948–1998*, red. G. Johnson, J. Symonides, UNESCO 1998; J. Jaskólska, *Treść Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka*, „Człowiek w Kulturze” 1998, nr 11, s. 49–97; J. Symonides, *Powszechna Deklaracja Praw Człowieka (po 60 latach od jej przyjęcia)*, „Państwo i Prawo” 2008, nr 12, s. 3–16; B. Liżewski, M. Myślińska, *Mechanizm ochrony praw człowieka w systemie Rady Europy i w systemie interamerykańskim (teoretyczna analiza prawnoporównawcza)*, „Studia Iuridica Lublinensia” 2014, nr 21, s. 108.

⁴ Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r. (Dz.U. z 1977 r., nr 38, poz. 169).

⁵ Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych, otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 16 grudnia 1966 r. (Dz.U. z 1977 r., nr 38, poz. 167).

⁶ Zob. więcej: Z. Kędzia, *70 lat powszechnej Deklaracji Praw Człowieka – pomnik czy żywy dokument?*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2018, r. LXXX, z. 4 i cytowana tam literatura.

⁷ Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności (Dz.U. z 1993 r., nr 61, poz. 284).

⁸ T. Jurczyk, *Geneza rozwoju praw człowieka*, „Homines Hominibus” 2009, nr 1 (5), s. 37; A. Pazura, J. Uniejewski, *Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności jako fundamentalny akt prawa europejskiego – czy twierdzenie to nadal zachowuje aktualność?*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2016, nr 2(30), s. 72, DOI: 10.15804/ppk.2016.02.03.

⁹ Z. Cichoń, *Europejska Konwencja Praw Człowieka nadal najskuteczniejszym na świecie instrumentem ochrony prawa człowieka (w 55. rocznicę podpisania Konwencji)*, „Palestra” 2005, nr 11–12, s. 179. Zob. także: *Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, Tom I, Komentarz do artykułów 1–18*, red. L. Garlicki, Warszawa 2010, s. 66 i n.

Prawa człowieka do środowiska w UE zostały uwzględnione w Karcie Praw Podstawowych Unii Europejskiej¹⁰ i często były powiązane z katalogiem praw politycznych i praw socjalnych. Prawa te zaliczono do praw solidarnościowych, czyli do trzeciej generacji. W celu realizacji praw człowieka do „czystego środowiska” należy zapewnić społeczeństwu niezbędne do życia i bytowania zasoby środowiska o odpowiedniej jakości i ilości, czyli objąć je odpowiednią ochroną prawną. Ochrona środowiska, według kanonu międzynarodowego i unijnego, oparta jest na zasadzie zrównoważonego rozwoju (ang. *sustainable development*), której założenia zostały zawarte w Deklaracji z Rio de Janeiro „Środowisko i Rozwój”¹¹. W preambule tej Deklaracji zwrócono uwagę, że istoty ludzkie stanowią centrum zainteresowania w procesie trwałego i zrównoważonego rozwoju. Mają prawo do zdrowego oraz twórczego życia w harmonii z przyrodą. Zrównoważony rozwój jest oparty na trzech istotnych dla bezpieczeństwa świata i rozwoju cywilizacji filarach: międzynarodowym prawie praw człowieka, międzynarodowym prawie środowiska oraz międzynarodowym prawie gospodarczym. Zgodnie z tą zasadą obowiązkiem każdego państwa jako podmiotu odpowiedzialnego za ochronę i racjonalne użytkowanie środowiska jest stworzenie warunków, w których obywatele będą mogli korzystać z jego walorów w sposób rzeczywisty i równoprawny. Prawo ma umożliwiać racjonalne korzystanie z zasobów nieodnawialnych, restytuowanie zasobów odnawialnych oraz nieprzekraczanie granicy bezpieczeństwa ekologicznego¹².

W UE idea zrównoważonego rozwoju w omawianym kontekście praw człowieka jest obecnie uwzględniona w Agendzie 2030 na rzecz zrównoważonego rozwoju¹³ i realizowana w krajach członkowskich. W prawodawstwie polskim prawa człowieka do „czystego środowiska” i jego obowiązki wobec środowiska zostały uwzględnione w Konstytucji RP¹⁴, programach i aktach prawnych regulujących zasady ochrony i użytkowania środowiska zgodnie z zasadą zrównoważonego rozwoju, m.in. w ustawie Prawo ochrony środowiska z 2001 r. (p.o.ś.)¹⁵.

Celem niniejszego opracowania jest określenie statusu praw obywatela do „czystego środowiska” oraz jego obowiązków wobec środowiska w warunkach zrównoważonego rozwoju w świetle regulacji międzynarodowych i krajowych. W artykule poddano analizie trzy aspekty ze sobą powiązane, tj. 1) prawa człowieka do czystego środowiska, 2) obowiązki obywateli i władz publicznych wobec środowiska i 3) ochronę środowiska zgodnie z zasadą zrównoważonego rozwoju. Opracowanie

¹⁰ Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej (2016/C 202/02) (Dz. Urz. UE C 202/389, 7.06.2016).

¹¹ Deklaracja z Rio w sprawie środowiska i rozwoju, <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/inne/1992.html> (dostęp: 12.11.2022), dalej jako Deklaracja z Rio de Janeiro.

¹² Zob. więcej: J. Ciechanowicz, *Międzynarodowe prawo ochrony środowiska*, Warszawa 1999; M. Roliński, *Z problematyki zasad ochrony środowiska*, „*Studia Iuridica Lublinensia*” 2014, nr 21, s. 145–155.

¹³ Rezolucja przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne w dniu 25 września 2015 r. 70/1. Przekształcamy nasz świat: Agenda na rzecz zrównoważonego rozwoju 2030 (ONZ A/RES/70/1), dalej jako Agenda 2030.

¹⁴ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. z 1997 r., nr 78, poz. 483 ze zm.), dalej jako Konstytucja RP.

¹⁵ Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska (t.j. Dz.U. z 2022 r., poz. 2556 ze zm.), dalej jako p.o.ś.

to oparte jest głównie na metodzie dogmatyczno-prawnej, polegającej na analizie przepisów prawnych zawartych w Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka, konwencjach, Konstytucji RP oraz innych aktach prawa krajowego w zakresie zasad korzystania z zasobów środowiska naturalnego, a także na literaturze przedmiotu w tym zakresie.

PRAWA CZŁOWIEKA DO „CZYSTEGO ŚRODOWISKA”

Na forum międzynarodowym można wyróżnić trzy generacje praw człowieka. Prawa pierwszej generacji obejmują liberalne prawa obronne w postaci klasycznych wolności cywilnych i politycznych, drugiej generacji dotyczą praw gospodarczych, społecznych i kulturalnych, a trzeciej generacji – odnoszą się do takich kompleksowych praw, jak prawo do zdrowego środowiska, prawo do rozwoju, prawo do wspólnego dziedzictwa ludzkości, prawo do pokoju oraz prawo do samostanowienia, partycypacji i komunikacji¹⁶. Przedmiotowe prawa człowieka stanowią zatem trzy generacje tychże praw, i są to: 1) prawa i wolności polityczne oraz wolności osobiste (klasyczne prawa człowieka); 2) prawa gospodarcze, społeczne, kulturalno-oświatowe (tzw. prawa społeczne albo socjalne), oraz 3) „prawa solidarności”, czyli katalog praw obejmujący prawo do rozwoju, prawo do pokoju, prawo do środowiska, prawo własności nad wspólnym dziedzictwem ludzkości i prawo do komunikowania się. Kwestia praw do środowiska zaistniała w doktrynie już w latach 80. XX w., czyli w okresie funkcjonowania Światowej Komisji ds. Środowiska i Rozwoju. Obecnie uznaje się, że człowiekowi przysługuje różnie pojmowane prawo do środowiska. Prawa te z jednej strony mogą bowiem stanowić zbiór praw podmiotowych i uprawnień, związanych z poszczególnymi elementami środowiska niezbędnymi do życia, np. prawo do czystej wody, gleby, powietrza. Z drugiej – są uznawane za jednolite prawo podmiotowe, będące połączeniem tych praw, np. prawo do zdrowego i niezanieczyszczonego środowiska, prawo do równowagi ekologicznej lub po prostu prawo do środowiska¹⁷. Prawa do środowiska stanowią kompleks praw człowieka do jego zasobów, które nie jest dotknięte na tyle dużym zanieczyszczeniem pochodzenia antropologicznego, aby mogło godzić w człowieka¹⁸.

W literaturze przedmiotu podnosi się pewną sprzeczność w ramach praw trzeciej generacji w odniesieniu do prawa do życia w środowisku wolnym od zanieczyszczeń i prawa do rozwoju. Wynika to z prawa do życia (pierwsza generacja), prawa

---

¹⁶ *International Dimensions of Human Rights*, t. 1–2, red. K. Vasak, Paris 1982; E. Riedel, *Trzecia generacja praw człowieka jako strategia urzeczywistniania praw politycznych i społecznych*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1990, r. LII, z. 3–4, s. 117–118.

¹⁷ *Prawo człowieka do środowiska naturalnego*, red. J. Sommer, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1987; J. Ciechanowicz-McLean, P. Dembicki, *Prawa człowieka do życia i do środowiska*, w: *Prawa człowieka a ochrona środowiska – wspólne wartości i wyzwania*, red. B. Gronowska, B. Rakoczy, J. Kapelańska-Pręgowska, K. Karpus, P. Sadowski, Toruń 2018, s. 52; K. Drzewicki, *Trzecia generacja praw człowieka*, „Sprawy Międzynarodowe” 1983, nr 10; B. Rakoczy, *Ograniczenie praw i wolności jednostki ze względu na ochronę środowiska w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, Toruń 2006, s. 234.

¹⁸ B. Wierzbowski, B. Rakoczy, *Podstawy praw a ochrony środowiska*, Warszawa 2004, s. 15–17.

do ochrony zdrowia i zabezpieczenia społecznego (druga generacja) oraz prawa do zdrowego środowiska naturalnego i prawa do rozwoju (trzecia generacja)¹⁹. Można więc uznać, że realizując prawo do rozwoju, przyczyniamy się do zanieczyszczenia środowiska, przez co niemożliwe jest zagwarantowanie praw człowieka do życia w „czystym środowisku”. Jako ogólną proklamację praw do środowiska do trzeciej generacji często wskazuje się na art. 28 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka: „Każdy człowiek jest uprawniony do takiego porządku społecznego i międzynarodowego, w którym prawa i wolności przedstawione w niniejszej Deklaracji mogą być w pełni realizowane”. Do grupy trzeciej generacji zakwalifikowano właśnie między innymi prawo do zdrowego i zrównoważonego środowiska. Prawa człowieka do środowiska były więc często umieszczane, albo przynajmniej wiązane, z katalogiem praw politycznych i praw socjalnych. Potwierdzeniem tej doktryny jest zaliczenie prawa do środowiska do praw solidarnościowych, czyli do trzeciej generacji w Karcie Praw Podstawowych Unii Europejskiej²⁰.

Istotę prawa podmiotowego człowieka do środowiska wskazano w Deklaracji Sztokholmskiej z 1972 r.²¹, dotyczącej naturalnego środowiska człowieka, w której sformułowano istnienie bezpośredniego związku pomiędzy prawami człowieka a jego środowiskiem. W tym dokumencie szczególną uwagę zwrócono m.in. na prawo do środowiska, zabezpieczenie naturalnych zasobów, sprawiedliwość międzypokoleniową, zarządzanie zasobami i racjonalność planowania²². W zakresie sprawiedliwości międzypokoleniowej Deklaracja stanowi o odpowiedzialności za chronienie i ulepszanie środowiska dla obecnych i przyszłych pokoleń (zasada 1) oraz o zabezpieczeniu nieodnawialnych zasobów ziemi przed wyczerpaniem, tak by korzyść z ich użytkowania stała się udziałem całej ludzkości (zasada 5)²³. Zasada nr 1 brzmi bowiem następująco: „Człowiek ma podstawowe prawo do wolności, równości i odpowiednich warunków życia w środowisku takim, które pozwalałoby na przyzwoite życie w dobrobycie. Człowiek ponosi poważną odpowiedzialność za ochronę i poprawę środowiska naturalnego dla obecnych i przyszłych pokoleń”. Takie sformułowanie oznaczało uznanie przez społeczność międzynarodową prawa człowieka do środowiska jako zasady powszechnie akceptowanej²⁴. Natomiast prawo człowieka do zdrowego środowiska zostało uwzględnione w zasadzie nr 1 Deklaracji z Rio de Janeiro w sprawie środowiska i rozwoju, gdzie stwierdzono, że

¹⁹ M. Mazur-Bubak, *Prawo do rozwoju a prawo do życia w środowisku wolnym od zanieczyszczeń – analiza problemu i kilka propozycji redukcji konfliktu*, „Polityka i Społeczeństwo” 2019, nr 3 (17), s. 30.

²⁰ Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej (2016/C 202/02) (Dz. Urz. UE C 202/389, 7.06.2016).

²¹ Deklaracja Sztokholmska, Uchwała Konferencji Sztokholmskiej z dnia 14.06.1972 r., dotycząca naturalnego środowiska człowieka, https://dfaeurope.eu/wordpress/wp-content/uploads/2014/05/stockholm-declaration_polish.pdf (dostęp: 12.11.2022), dalej jako Deklaracja Sztokholmska.

²² J. Ciechanowicz-McLean, *Międzynarodowe prawo ochrony środowiska*, Warszawa 2001, s. 22–23.

²³ Dokumenty Końcowe Konferencji Narodów Zjednoczonych „Środowisko i Rozwój”, Rio de Janeiro, 3–14 czerwca 1992 r., Szczyt Ziemi, Warszawa 1993.

²⁴ L. Karski, *Prawa człowieka i środowisko*, „Studia Ecologiae et Bioethicae” 2006, nr 4, s. 317.

ludzie są „celem zrównoważonego rozwoju i mają prawo do zdrowego i produktywnego życia w harmonii z naturą”²⁵.

Terminem „prawo do zdrowego środowiska” (*right to a healthy environment*) posłużono się także w światowym raporcie dotyczącym prawodawstwa krajowego w zakresie ochrony środowiska, sporządzonym w 2019 r. w ramach Programu Środowiskowego Organizacji Narodów Zjednoczonych (UNEP, United Nations Environment Programme)²⁶. Pojęcie to zostało zdefiniowane jako „Prawo to potwierdza, że środowisko musi spełniać pewne podstawowe wzorce i obejmuje afirmatywne prawa materialne, takie jak prawo do czystego powietrza i wody, oraz defensywne prawa materialne, takie jak prawo do bycia wolnym od odpadów toksycznych lub zanieczyszczeń”. Prawo do zdrowego środowiska może być określane jako podstawowe prawo środowiskowe i wyrażane na wiele sposobów, w tym jako „prawo do czystego środowiska” lub „prawo do zrównoważonego środowiska”. Prawo do środowiska odwołuje się bowiem w rzeczywistości m.in. do takich wartości, jak „czyste środowisko”²⁷.

Na gruncie prawa polskiego w Konstytucji RP prawa obywateli zostały uwzględnione w art. 5: „Rzeczpospolita Polska strzeże niepodległości i nienaruszalności swojego terytorium, zapewnia wolności i prawa człowieka i obywatela oraz bezpieczeństwo obywateli, strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju”. Chociaż Konstytucja bezpośrednio nie wspomina o prawie do czystego środowiska, to jednak uwzględnione są inne prawa zawarte w rozdziale II pt. *Wolności, prawa i obowiązki człowieka i obywatela*, które mogą być zaliczane do praw środowiskowych, np. prawo do informacji o stanie i ochronie środowiska (art. 74 ust. 3), prawo do wsparcia działania na rzecz ochrony i poprawy stanu środowiska (art. 74 ust. 4), prawo do ochrony zdrowia poprzez zapobieganie negatywnym dla zdrowia skutkom degradacji środowiska (art. 68 ust. 4 w zw. z art. 68 ust. 1), prawo do składania petycji, wniosków i skarg w interesie publicznym, czyli np. w celu ochrony środowiska (art. 63)²⁸. Istotnym w tym zakresie wydaje się również prawo do bezpieczeństwa ekologicznego, gwarantowane przez państwo będące obowiązkiem władz publicznych, wyrażone w art. 74 ust. 1. Według L. Garlickiego uwzględnienie bezpieczeństwa ekologicznego w ramach bezpieczeństwa wewnętrznego jest w pełni uzasadnione. W ten sposób obszar dbania o środowisko został uszeregowany w podgrupie bezpieczeństwa, jaką stanowi bezpieczeństwo ekologiczne, czyli sytuacji, w której uzyskany zostaje taki stan środowiska, który pozwoliłby na bezpieczne przebywanie w nim

---

²⁵ J. Ciechanowicz-McLean, P. Dembicki, *Prawa człowieka do życia...*, op. cit., s. 69–71; Z. Bukowski, *Koncepcja zrównoważonego rozwoju a prawa człowieka*, w: *Prawa człowieka a ochrona środowiska – wspólne wartości i wyzwania*, red. B. Gronowska, B. Rakoczy, J. Kapelańska-Pregowska, K. Karpus, P. Sadowski, Toruń 2018, s. 41.

²⁶ UNEP, Environment Programme, Annual Report 2019, <https://www.unep.org/resources/unep-annual-report-2019> (dostęp: 25.11.2022).

²⁷ M.M. Kenig-Witkowska, *Prawo do środowiska w prawie międzynarodowym*, „Państwo i Prawo” 2000, nr 8; D. Kuźniar, *Prawo do zdrowego środowiska jako konstytucyjnie gwarantowane prawo podmiotowe*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2021, nr 3 (61), s. 203, DOI: 10.15804/ppk.2021.03.13.

²⁸ L. Karski, *Prawa człowieka...*, op. cit., s. 323–324.

i na korzystanie z niego w sposób zapewniający rozwój człowieka²⁹. W doktrynie prawa ochrony środowiska pojęcie to jest również definiowane jako całkowita likwidacja lub zmniejszenie do minimum różnorodnych zagrożeń życia i zdrowia człowieka, których źródłem jest środowisko jego życia, biosfera. Są to zagrożenia, które powstają w środowisku w wyniku świadomego bądź nie w pełni świadomego działania samego człowieka, czyli o charakterze antropogenicznym, i są wymierzone przeciwko niemu³⁰. Samo pojęcie bezpieczeństwa ekologicznego należy zatem rozumieć jako podejmowanie działań kształtujących pożądany stan środowiska przyrodniczego. Celem tych działań jest również eliminacja występowania zagrożeń³¹. Bezpieczeństwo ekologiczne jest realizowane poprzez ochronę zasobów środowiska zgodnie z zasadą zrównoważonego rozwoju, co będzie przedmiotem analizy w dalszej części artykułu.

Prawa obywatela do środowiska zostały także ujęte w ustawie p.o.ś. – ich realizacja następuje w ramach korzystania ze środowiska. Ustawodawca w tym akcie prawnym ustanowił trzy rodzaje takiego użytkowania jego zasobów, tzn. powszechne, zwykłe i szczególne. Zgodnie z art. 4 ust. 1 p.o.ś. powszechne korzystanie ze środowiska przysługuje każdemu obywatelowi. Ten rodzaj użytkowania nie dotyczy stosowania instalacji i obejmuje zaspokojenie potrzeb osobistych oraz gospodarstwa domowego, w tym wypoczynku oraz uprawiania sportu, w zakresie: wprowadzania do środowiska substancji lub energii lub innych rodzajów powszechnego korzystania z wód w rozumieniu przepisów Ustawy z dnia 20 lipca 2017 r. – Prawo wodne³² (u.p.w.). Należy tutaj zaznaczyć, iż ten rodzaj korzystania ze środowiska dotyczy użytkowania zasobów środowiska będących własnością Skarbu Państwa, czyli wód i lasów publicznych. W odniesieniu do korzystania zwykłego z wód kwestia ta została uregulowana w art. 32 ust. 1 i 2 u.p.w. Zgodnie z cytowanym przepisem każdemu przysługuje prawo do powszechnego korzystania z publicznych śródlądowych wód powierzchniowych, morskich wód wewnętrznych oraz z wód morza terytorialnego. Powszechne korzystanie z wód służy do: zaspokajania potrzeb osobistych, gospodarstwa domowego lub rolnego, bez stosowania specjalnych urządzeń technicznych; wypoczynku, uprawiania turystyki, sportów wodnych, amatorskiego połowu ryb.

Korzystanie ze środowiska wykraczające poza ramy korzystania powszechnego, zgodnie z art. 4 ust. 2 i 3 p.o.ś., może być związane z obowiązkiem uzyskania pozwolenia, ustalającego w szczególności zakres i warunki tego korzystania,

²⁹ L. Garlicki, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, t. 3, Warszawa 2003, s. 3.

³⁰ J. Ciechanowicz, *Międzynarodowe prawo ochrony...*, op. cit., s. 46–47; zob. także: E. Zębek, *Bezpieczeństwo ekologiczne w zakresie zapewnienia obywatelom odpowiedniej jakości zasobów wody pitnej*, w: *Bezpieczeństwo personalne a bezpieczeństwo strukturalne państwa. Wolność i bezpieczeństwo obywatela*, red. T. Grabińska, H. Spustek, Wrocław 2013, s. 115–128; eadem, *Bezpieczeństwo ekologiczne jako podstawowa potrzeba społeczeństwa wobec współczesnych zagrożeń środowiska*, w: *Potrzeby jako współczesny determinant treści praw człowieka*, red. E. Ura, B. Sitek, T. Graca, Józefów 2017, s. 241–262.

³¹ P. Krajewski, w: *Leksykon bezpieczeństwa. Wybrane pojęcia*, red. P. Chodak, Józefów 2015, s. 64; zob. także: D. Trzcinańska, J. Kierzkowska, *Bezpieczeństwo ekologiczne w realizacji zadań publicznych*, Warszawa 2020.

³² Ustawa z dnia 20 lipca 2017 r. – Prawo wodne (t.j. Dz.U. z 2022 r., poz. 2625 ze zm.), dalej jako u.p.w.

wydanego przez właściwy organ ochrony środowiska (korzystanie zwykle i szczególnie). Zwykłym korzystaniem ze środowiska jest użytkowanie z jego zasobów wykraczające poza ramy korzystania powszechnego, co do którego ustawodawca nie wprowadza obowiązku uzyskania pozwolenia. Zwykle korzystanie z wody jest również uregulowane w prawie wodnym. W myśl art. 33 u.p.w. właścicielowi gruntu przysługuje prawo do zwykłego korzystania z wód stanowiących jego własność oraz z wód podziemnych znajdujących się w jego gruncie. Jednakże prawo do zwykłego korzystania z wód nie uprawnia do wykonywania urządzeń wodnych bez uzyskania zgody wodnoprawnej. Zwykle korzystanie z wód służy zaspokojeniu potrzeb własnego gospodarstwa domowego oraz gospodarstwa rolnego. Trzecim rodzajem korzystania z wód jest korzystanie szczególne, które wykracza poza ramy korzystania powszechnego i zwykłego oraz wymaga uzyskania zgody wodnoprawnej. Szczególne korzystanie z wód dotyczy głównie działalności gospodarczej³³.

OBOWIĄZKI WŁADZ PUBLICZNYCH I OBYWATELA WOBEC ŚRODOWISKA

Obowiązki władz publicznych wobec środowiska w sposób dość obszerny zostały zawarte w Konstytucji RP, szczególnie w art. 68 ust. 4 stanowiącym o tym, że władze publiczne są obowiązane do zwalczania chorób epidemicznych i zapobiegania negatywnym dla zdrowia skutkom degradacji środowiska. Katalog tychże obowiązków ustawodawca określił także w art. 74 ust. 1, 2 i 4 Konstytucji RP. Zgodnie z cytowanym artykułem władze publiczne prowadzą politykę zapewniającą bezpieczeństwo ekologiczne współczesnemu i przyszłym pokoleniom; ochrona środowiska jest obowiązkiem władz publicznych oraz władze publiczne wspierają działania obywateli na rzecz ochrony i poprawy stanu środowiska. Uzasadnieniem wprowadzenia do ustawy zasadniczej obowiązków z zakresu ochrony środowiska i bezpieczeństwa ekologicznego jest art. 1 Konstytucji RP, określający, że Rzeczpospolita Polska jest dobrem wspólnym wszystkich obywateli. Na podstawie tego przepisu uznano ochronę środowiska za dobro wspólne, na którego straży ma stać władza publiczna³⁴. Ochrona środowiska jest bowiem integralną częścią zrównoważonego rozwoju, o czym stanowi również uprzednio cytowany art. 5 Konstytucji RP, i zaliczana jest obecnie do fundamentalnych zasad prawa międzynarodowego, co skutkuje tym, że obowiązujące normy prawne i obowiązki są bezwzględnie wiążące dla wszystkich podmiotów tego prawa. Ustanowienie tego obowiązku wobec władz publicznych obliguje je zatem do powstrzymywania różnych podmiotów od działań negatywnie oddziałujących na środowisko, czyli do podjęcia działań prewencyjnych. Jednocześnie administracja państwowa powinna podejmować działania polegające na przeciwdziałaniu lub zapobieganiu szkodliwym wpływom na środowisko naturalne w celu poprawienia jego stanu. W związku z tym na państwie

³³ Zob. więcej: U. Szymańska, E. Zębek, *Ochrona środowiska naturalnego jako interdyscyplinarna dziedzina wiedzy*, Olsztyn, 2014, s. 120 i n.

³⁴ J. Ciechanowicz-McLean, *Prawo i polityka ochrony środowiska*, Warszawa 2009, s. 20–21.

spoczywa ciężar odpowiedzialności za zapewnienie korzystania z będącego dobrem wspólnym środowiska w sposób racjonalny, a także za zapobieganie potencjalnym szkodom ekologicznym i usuwanie następstw szkód środowiskowych³⁵. Jednocześnie należy zaznaczyć, iż art. 74 ust. 1 Konstytucji RP pełni funkcję norm programowych, z których jednak trudno jest wyodrębnić konkretne prawo jednostki, zwłaszcza w kontekście ewentualnych roszczeń wobec państwa. Natomiast art. 68 Konstytucji RP może wskazywać zabezpieczoną roszczeniem konieczność podjęcia działań niezbędnych do zapobieżenia negatywnemu wpływowi środowiska na zdrowie jednostki³⁶.

Analizując natomiast obowiązki obywatela wobec środowiska, należy wskazać art. 86 Konstytucji RP stanowiący o tym, że każdy jest obowiązany do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za spowodowane przez siebie jego pogorszenie. Zasady tej odpowiedzialności określa ustawa³⁷. Ochronę środowiska naturalnego traktuje się zatem jako wartość o charakterze powszechnym. Dlatego po stronie każdego, kto znajduje się na terytorium RP, nałożony został przez ustawodawcę obowiązek troski o stan środowiska. Obowiązek ten dotyczy zarówno osób fizycznych, prawnych, jak i innych podmiotów. Obowiązek powstrzymania się od działań szkodzących środowisku naturalnemu wiąże się więc z koniecznością poniesienia z tego tytułu odpowiedzialności³⁸. Obowiązkiem każdego jest ochrona elementów środowiska zgodnie z ustanowionymi w prawie międzynarodowym i wdrożonymi do prawa krajowego zasadami, wśród których tą wiodącą jest zasada zrównoważonego rozwoju.

PRAWNA OCHRONA ŚRODOWISKA ZGODNIE Z ZASADĄ ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU

Za genezę idei zrównoważonego rozwoju można uznać rok 1983, w którym powstała Światowa Komisja ds. Środowiska i Rozwoju (World Commission on Environment and Development). Po raz pierwszy termin „zrównoważony rozwój” pojawił się natomiast na forum ONZ w 1987 r. w raporcie *Nasza wspólna przyszłość* (zwanym raportem Brundtlanda). Zrównoważony rozwój został zdefiniowany jako rozwój, który zaspokaja potrzeby obecne, nie pozbawiając przyszłych pokoleń możliwości realizacji ich potrzeb, a także jako rozwój stabilny, uwzględniający takie procesy zmian, w których eksploatacja zasobów, główne działy inwestowania, kierunki postępu technicznego oraz zmiany instytucjonalne pozostają ze sobą w relacji niekontrowersyjnej i harmonijnej, dając możliwość zaspokojenia tak potrzeb

³⁵ Z. Bukowski, *Prawo międzynarodowe a ochrona środowiska*, Toruń 2005, s. 17–18.

³⁶ M. Dąbrowski, *Ochrona środowiska i bezpieczeństwo ekologiczne*, w: *Wolności i prawa człowieka w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, red. M. Chmaj, Warszawa 2016, s. 230. Zob. także M. Babuła, *Konstytucyjne gwarancje w zakresie czystego środowiska a pozycja jednostki*, „Dyskurs Prawniczy i Administracyjny” 2019, nr 1.

³⁷ L. Karski, *Prawa człowieka...*, op. cit., s. 323–324.

³⁸ K. Szwed, *Konstytucyjny obowiązek prowadzenia polityki zapewniającej bezpieczeństwo ekologiczne współczesnemu i przyszłym pokoleniom*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2022, nr 3 (67), s. 69, DOI: 10.15804/ppk.2022.03.05.

aktualnych, jak i potrzeb i aspiracji w przyszłości³⁹. Fundamentalne znaczenie dla rozwoju ochrony środowiska, zgodnie z zasadą zrównoważonego rozwoju w aspekcie międzynarodowym, miała Deklaracja Sztokholmska w sprawie środowiska, przyjęta w dniu 16 czerwca 1972 r.⁴⁰ W tym dokumencie w kontekście tej zasady szczególnie istotne wydają się:

Zasada 1: Człowiek ponosi poważną odpowiedzialność za ochronę i poprawę środowiska naturalnego dla obecnych i przyszłych pokoleń; Zasada 2: Naturalne zasoby Ziemi, obejmujące powietrze, wodę, glebę, florę i faunę, a zwłaszcza reprezentatywne przykłady naturalnych ekosystemów, muszą być chronione dla dobra obecnych i przyszłych pokoleń poprzez staranne planowanie lub odpowiednie zarządzanie; Zasada 3: Zdolność Ziemi do produkowania istotnych dla życia i wciąż odnawianych zasobów musi być utrzymana, a w niektórych wypadkach przywrócona lub poprawiona; Zasada 5: Nie dające się odnowić zasoby Ziemi muszą być wykorzystane w taki sposób, żeby strzec je przed niebezpieczeństwem wyczerpania w przyszłości i zapewnić równomierny podział dla całej ludzkości; Zasada 8: Rozwój gospodarczy i społeczny ma istotne znaczenie dla zapewnienia odpowiedniego środowiska życia i pracy człowiekowi oraz dla stworzenia warunków na Ziemi, które są niezbędne dla poprawy jakości życia.

Kolejnym istotnym wydarzeniem w kształtowaniu prawa ochrony środowiska był tzw. II Szczyt Ziemi – Konferencja Narodów Zjednoczonych na temat Środowiska i Rozwoju, gdzie hasłem przewodnim było „Środowisko i Rozwój”⁴¹. Na Konferencji przyjęto dwa podstawowe dokumenty, wyznaczające kierunki rozwoju cywilizacyjnego w XXI wieku, uwzględniające ochronę zasobów środowiska, tj. Deklarację z Rio de Janeiro w sprawie Środowiska i Rozwoju, przyjętą w dniu 14 czerwca 1992 r. i zawierającą zbiór 27 zasad rozwoju zrównoważonego, oraz Agendę 21 – Program działań dla osiągnięcia zrównoważonego rozwoju, który stanowił zbiór ponad 2500 rekomendacji tego rozwoju⁴². Deklaracja z Rio de Janeiro dotyczyła zrównoważonego rozwoju w szerokim ujęciu. Już w preambule tej Deklaracji podkreślono potrzebę integralności światowego systemu środowiska i rozwoju. Problemy poruszane dotyczyły m.in.: prawa do środowiska i życia w harmonii (zasada 1), sprawiedliwości międzypokoleniowej (zasada 3), współpracy międzynarodowej (zasady 7, 27), informacji o środowisku (zasady 10, 18, 19), zasobów (2, 23). Zgodnie z postanowieniami Deklaracji harmonizacja rozwoju powinna opierać się m.in. na następujących założeniach: ochrona środowiska jest nierozłączną częścią rozwoju (zasada 4); likwidacja ubóstwa warunkiem rozwoju (zasada 5); konieczna jest pomoc krajom zagrożonym środowiskowo (zasada 6); dla osiągnięcia zrównoważonego rozwoju

---

³⁹ Por. Z. Bukowski, *Zrównoważony rozwój w systemie prawa*, Toruń 2012, s. 23–24; E. Olejarczyk, *Zasada zrównoważonego rozwoju w systemie prawa polskiego – wybrane zagadnienia*, „Przegląd Prawa Ochrony Środowiska 2015”, nr 2, s. 122–123, DOI: 10.12775/PPOS.2016.013.

⁴⁰ Deklaracja Sztokholmska, Uchwała Konferencji Sztokholmskiej z dnia 14.06.1972 r., dotycząca naturalnego środowiska człowieka, https://dfaeurope.eu/wordpress/wp-content/uploads/2014/05/stockholm-declaration_polish.pdf (dostęp: 25.11.2022).

⁴¹ E. Latoszek, *Koncepcja zrównoważonego rozwoju w teorii i praktyce ONZ*, w: *Zrównoważony rozwój a globalne dobra publiczne w teorii i praktyce organizacji międzynarodowych*, red. E. Latoszek, M. Proczek, M. Krukowska, Warszawa 2016, s. 27.

⁴² W. Kozaczyński, *Zrównoważony rozwój a bezpieczeństwo człowieka*, „Bezpieczeństwo Teoria i Praktyka” 2012, nr 4 (9), s. 77.

należy likwidować niezrównoważony system produkcji lub konsumpcji (zasada 8); konieczne jest wprowadzanie standardów ekologicznych (zasada 11) i oceny oddziaływania na środowisko (zasada 17)⁴³.

Zasada zrównoważonego rozwoju również była analizowana w ujęciu holistycznym, czyli nieograniczającym zrównoważonego rozwoju jedynie do aspektów ochrony środowiska, co zostało zaprezentowane podczas tzw. Światowego Szczytu na temat zrównoważonego rozwoju (RIO+10), który odbył się w Johannesburgu w 2002 r., oraz Światowego Szczytu RIO+20 w Rio de Janeiro w dniach 20–22 czerwca 2012 r. Wynikiem tych spotkań było przyjęcie deklaracji *Przyszłość jaką chcemy mieć*; rozpoczęto także działania na rzecz opracowania zestawu nowych Celów Zrównoważonego Rozwoju (Sustainable Development Goals – SDGs). Zaakcentowano tutaj konieczność intensyfikacji działań instytucjonalnych na skalę międzynarodową, wskazując m.in. potrzebę rozwoju zarządzania środowiskiem w ramach międzynarodowej struktury instytucjonalnej czy promowanie zrównoważonej integracji gospodarczej, społecznej i ochrony środowiska oraz zrównoważonego rozwoju⁴⁴. Kolejnym istotnym wydarzeniem był szczyt Agendy Zrównoważonego Rozwoju 2030, który odbył się w dniach 25–27 września 2015 r. w siedzibie głównej ONZ w Nowym Jorku. W trakcie szczytu przyjęto dokument pt. *Przekształcanie naszego świata: Agenda na Rzecz Zrównoważonego Rozwoju – 2030*⁴⁵, który określa 17 głównych Celów Zrównoważonego Rozwoju⁴⁶. Zasada zrównoważonego rozwoju została również uwzględniona w prawie pierwotnym i wtórnym Unii Europejskiej, szczególnie w art. 11 Traktatu o Funkcjonowaniu

⁴³ R. Rosicki, *Międzynarodowe i europejskie koncepcje zrównoważonego rozwoju*, „Przegląd Naukowo-Metodyczny” 2010, nr 4, s. 44–56; M. Kenig-Witkowska, *Międzynarodowe prawo środowiska. Wybrane zagadnienia systemowe*, LEX 2011.

⁴⁴ A. Lipiński, *Prawne podstawy ochrony środowiska*, Warszawa 2010, s. 17–18; E. Olejarczyk, *Zasada zrównoważonego rozwoju...*, op. cit., s. 124–126.

⁴⁵ ONZ, Rezolucja przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne w dniu 25 września 2015 r. 70/1. *Przekształcamy nasz świat: Agenda na rzecz zrównoważonego rozwoju 2030*, A/RES/70/1.

⁴⁶ Cele Zrównoważonego Rozwoju: Cel 1. Wyeliminować ubóstwo we wszystkich jego formach na całym świecie; Cel 2. Wyeliminować głód, osiągnąć bezpieczeństwo żywnościowe i lepsze odżywianie oraz promować zrównoważone rolnictwo; Cel 3. Zapewnić wszystkim ludziom w każdym wieku zdrowe życie oraz promować dobrobyt; Cel 4. Zapewnić wszystkim edukację wysokiej jakości oraz promować uczenie się przez całe życie; Cel 5. Osiągnąć równość płci oraz wzmocnić pozycję kobiet i dziewcząt; Cel 6. Zapewnić wszystkim ludziom dostęp do wody i warunków sanitarnych poprzez zrównoważoną gospodarkę zasobami wodnymi; Cel 7. Zapewnić wszystkim dostęp do stabilnej, zrównoważonej i nowoczesnej energii po przystępnej cenie; Cel 8. Promować stabilny, zrównoważony i inkluzywny wzrost gospodarczy, pełne i produktywnie zatrudnienie oraz godną pracę dla wszystkich ludzi; Cel 9. Budować stabilną infrastrukturę, promować zrównoważone uprzemysłowienie oraz wspierać innowacyjność; Cel 10. Zmniejszyć nierówności w krajach i między krajami; Cel 11. Uczynić miasta i osiedla ludzkie bezpiecznymi, stabilnymi, zrównoważonymi oraz sprzyjającymi włączeniu społecznemu; Cel 12. Zapewnić wzorce zrównoważonej konsumpcji i produkcji; Cel 13. Podjąć pilne działania w celu przeciwdziałania zmianom klimatu i ich skutkom; Cel 14. Chronić oceany, morza i zasoby morskie oraz wykorzystywać je w sposób zrównoważony; Cel 15. Chronić, przywrócić oraz promować zrównoważone użytkowanie ekosystemów lądowych, zrównoważone gospodarowanie lasami, zwalczanie pustynnienia, powstrzymać i odwracać proces degradacji gleby oraz powstrzymać utratę różnorodności biologicznej; Cel 16. Promować pokojowe i inkluzywne społeczeństwa, zapewnić wszystkim ludziom dostęp do wymiaru sprawiedliwości oraz budować na wszystkich szczeblach skuteczne i odpowiedzialne instytucje, sprzyjające włączeniu społecznemu; oraz Cel 17. Wzmocnić środki wdrażania i ożywić globalne partnerstwo na rzecz zrównoważonego rozwoju.

Unii Europejskiej (TFUE)⁴⁷, w którym zrównoważony rozwój jest podstawą integracji polityki ochrony środowiska z politykami sektorowymi. Warty odnotowania jest także art. 191, określający cele polityki ochrony środowiska, tj. a) zachowanie, ochronę i poprawę jakości środowiska naturalnego; b) ochronę zdrowia ludzkiego; c) rozsądne i racjonalne wykorzystywanie zasobów naturalnych; oraz d) promowanie na płaszczyźnie międzynarodowej środków zmierzających do rozwiązywania regionalnych lub światowych problemów środowiska, w szczególności zwalczania zmian klimatu⁴⁸. W styczniu 2019 r. Komisja przedstawiła dokument otwierający debatę na temat celów zrównoważonego rozwoju, zatytułowany *W kierunku zrównoważonej Europy 2030*⁴⁹, promujący wdrażanie praktyk przyjaznych dla środowiska i klimatu, które obecnie są realizowane w takich programach, jak Europejski Zielony Ład⁵⁰, Gospodarka o obiegu zamkniętym⁵¹, „Gotowi na 55”⁵², Strategia „od pola do stołu”⁵³. Celem tych programów jest m.in. uzyskanie neutralności klimatycznej do 2030 r. poprzez ograniczenie emisji gazów cieplarnianych i zwiększenie udziału pozyskiwania energii ze źródeł odnawialnych, wzmocnienie ochrony wód i gleb, bioróżnorodności poprzez np. zalesianie obszarów i tworzenie obszarów prawem chronionych – to np. obszary Natura 2000 – efektywne wykorzystanie surowców, i w ten sposób ograniczenie do minimum ilości powstających odpadów, a także promowanie zrównoważonej produkcji i konsumpcji zdrowej żywności.

W świetle prawodawstwa polskiego konieczność ochrony środowiska, zgodnie z zasadą zrównoważonego rozwoju, została uwzględniona w uprzednio cytowanym art. 5 Konstytucji RP. W doktrynie przyjmuje się, że zrównoważony rozwój stanowi zasadę ustrojową oraz o znaczeniu dyrektywalnym, zwłaszcza w odniesieniu do tej sfery, która dotyczy obowiązku ochrony środowiska. Wynika to przede wszystkim z systematyki, czyli umiejscowienia tej zasady w rozdziale pierwszym Konstytucji RP⁵⁴. Zasada zrównoważonego rozwoju uważana jest zatem za zasadę, która

---

⁴⁷ Dz.U. z 2004 r., nr 90, poz. 864/2 ze zm.

⁴⁸ Wersja skonsolidowana Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej, część trzecia – polityki i działania wewnętrzne unii tytuł XX – środowisko, Artykuł 191 (dawny artykuł 174 TWE), Dz. Urz. UE C 202, 7.6.2016, p. 132–133.

⁴⁹ Komisja Europejska, Dokument otwierający debatę *W kierunku Zrównoważonej Europy 2030*, <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/3b096b37-300a-11e9-8d04-01aa75ed71a1/language-pl/format-PDF> (dostęp: 25.11.2022).

⁵⁰ Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady Europejskiej, Rady, Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów, Europejski Zielony Ład, COM/2019/640 final.

⁵¹ Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów, Nowy plan działania UE dotyczący gospodarki o obiegu zamkniętym na rzecz czystszej i bardziej konkurencyjnej Europy, COM/2020/98 final.

⁵² Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów, „Gotowi na 55”: osiągnięcie unijnego celu klimatycznego na 2030 r. w drodze do neutralności klimatycznej, COM/2021/550 final.

⁵³ Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów, Strategia „od pola do stołu” na rzecz sprawiedliwego, zdrowego i przyjaznego dla środowiska systemu żywnościowego, COM/2020/381 final.

⁵⁴ J. Kielin-Maziarsz, *Zasada zrównoważonego rozwoju – uwagi na tle jej miejsca w Konstytucji RP*, „Krytyka Prawa” 2020, t. 12, nr 1, s. 206–228.

odnosi się do zapewnienia ochrony środowiska jako funkcji państwa⁵⁵, z uszczegółowieniem tych obowiązków wśród organów władzy publicznej. Zasada ta została uwzględniona w najważniejszej ustawie z zakresu prawa ochrony środowiska – p.o.ś. Przedmiotem regulacji tej ustawy, wskazanej w art. 1, są bowiem zasady ochrony środowiska oraz warunki korzystania z jego zasobów, z uwzględnieniem wymagań zrównoważonego rozwoju. Natomiast definicję zasady zrównoważonego rozwoju zawarto w art. 3 pkt 50 p.o.ś. jako taki rozwój społeczno-gospodarczy, w którym następuje proces integrowania działań politycznych, gospodarczych i społecznych, z zachowaniem równowagi przyrodniczej oraz trwałości podstawowych procesów przyrodniczych, w celu zagwarantowania możliwości zaspokajania podstawowych potrzeb poszczególnych społeczności lub obywateli zarówno współczesnego, jak i przyszłych pokoleń.

W literaturze przedmiotu uznaje się, że przesłanką ustanowienia koncepcji zrównoważonego rozwoju była troska o środowisko, zagrożone nadmiernym rozwojem gospodarczym powiązany z szeroką eksploatacją jego zasobów. Zrównoważony rozwój jest zatem pojmowany jako wzrost gospodarczy uwzględniający wymogi ochrony środowiska, potrzeby społeczeństwa i konieczność pozostawienia zasobów środowiska przyszłym pokoleniom. Zrównoważony rozwój cechuje się współzależnością i równoważnością rozwoju gospodarczego, stanu środowiska naturalnego oraz rozwoju społecznego⁵⁶. Zrównoważony rozwój to pojęcie trójskładnikowe. Z jednej strony zawiera aspekt ekonomiczny, z drugiej społeczny, a z trzeciej – ekologiczny. W związku z tym w ramach zasady zrównoważonego rozwoju znajdują się nie tylko ochrona przyrody czy kształtowanie ładu przestrzennego, ale także troska o odpowiedni rozwój społeczny i cywilizacyjny. Idea zrównoważonego rozwoju uwzględnia więc wartości konstytucyjne. Dotyczy to takiego modelu gospodarowania, który zakłada świadome kształtowanie relacji pomiędzy wzrostem gospodarczym, ochroną środowiska a jakością życia, co koresponduje z ustawową interpretacją pojęcia równowagi przyrodniczej. Pojęcie to zostało zdefiniowane jako stan, w którym istnieje równowaga we wzajemnym oddziaływaniu: człowieka, składników przyrody żywej i układu warunków siedliskowych stworzonych przez składniki przyrody nieożywionej (art. 5 pkt 32 p.o.ś.)⁵⁷.

Na podstawie powyższych rozważań można więc uznać, że obowiązkiem każdego podmiotu jest dbałość o stan elementów środowiska zgodnie z zasadą zrównoważonego rozwoju i innymi wywodzącymi się z niej zasadami prawa ochrony środowiska. Wszelkie działania dotyczące użytkowania zasobów środowiska powinny być prowadzone także z przestrzeganiem innych zasad zdefiniowanych w prawie ochrony środowiska. Na początku analizy tych zasad należy wskazać zasadę kompleksowości, wyrażoną w art. 5 p.o.ś., stanowiącą o tym, że

⁵⁵ J. Ciechanowicz, L. Mering, *Ochrona środowiska w Konstytucji RP*, w: *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 1997 roku a członkostwo w Unii Europejskiej*, red. C. Mik, Toruń 1999, s. 474–475.

⁵⁶ Zob. więcej: G. Zabłocki, *Rozwój zrównoważony idee, efekty, kontrowersje*, Toruń 2002, s. 42; K. Gruszecki, *Prawo ochrony środowiska. Komentarz*, LEX WKP 2022.

⁵⁷ P. Krajewski, w: *Leksykon bezpieczeństwa. Wybrane pojęcia*, red. P. Chodak, Józefów 2015, s. 66; M. Dąbrowski, *Ochrona środowiska...*, op. cit., s. 228; E. Zębek, *Relacje człowiek–środowisko w aspekcie ekologicznym i prawnym*, w: *Człowiek a środowisko*, red. R. Górecki, Olsztyn 2020, s. 49–58.

ochrona jednego lub kilku elementów przyrodniczych powinna być realizowana z uwzględnieniem ochrony pozostałych elementów. To oznacza, że niedopuszczalna jest ochrona jednego elementu środowiska kosztem pozostałych, czyli należy chronić środowisko jako całość. Kolejna zasada prewencji została zdefiniowana w art. 6 ust. 1 p.o.ś. – ustawodawca nakłada na każdego, kto podejmuje działalność mogącą negatywnie oddziaływać na środowisko, obowiązek zapobiegania temu oddziaływaniu. Rozszerzeniem zasady prewencji jest zasada przezorności stanowiąca o tym, że: „Kto podejmuje działalność, której negatywne oddziaływanie na środowisko nie jest jeszcze w pełni rozpoznane, jest obowiązany, kierując się przezornością, podjąć wszelkie możliwe środki zapobiegawcze” (art. 6 ust. 2 p.o.ś.). Zgodnie więc z tym stwierdzeniem należy podejmować środki zapobiegające zanieczyszczeniu i degradacji elementów środowiska nawet w sytuacji, gdy nie jesteśmy w stanie przewidzieć negatywnych konsekwencji naszych działań. Należy również wspomnieć o zasadzie „zanieczyszczający płaci”, wyrażonej w art. 7 ust. 1 i 2 p.o.ś., rozumianej w dwojaki sposób. Po pierwsze, nakazuje ona każdemu powodującemu zanieczyszczenie środowiska ponoszenie kosztów usunięcia skutków tego zanieczyszczenia. Po drugie, każdy, kto może spowodować zanieczyszczenie środowiska, powinien ponosić koszty zapobiegania temu zanieczyszczeniu. Kolejna zasada dotyczy wprowadzenia zasad prawa ochrony środowiska do dokumentów strategicznych i planistycznych państwa. Zgodnie bowiem z art. 8 p.o.ś. polityki, strategię, plany lub programy dotyczące w szczególności przemysłu, energetyki, transportu, telekomunikacji, gospodarki wodnej, gospodarki odpadami, gospodarki przestrzennej, leśnictwa, rolnictwa, rybołówstwa, turystyki i wykorzystywania terenu powinny uwzględniać zasady ochrony środowiska i zrównoważonego rozwoju⁵⁸.

Polityka ochrony środowiska oraz programy ochrony środowiska w polskim ustawodawstwie zostały uregulowane w ustawie p.o.ś., szczególnie w Dziale III o tej samej nazwie. Zgodnie z art. 13 cytowanej ustawy polityka ochrony środowiska to zespół działań mających na celu stworzenie warunków niezbędnych do realizacji ochrony środowiska, zgodnie z zasadą zrównoważonego rozwoju. Jednym z najnowszych programów realizujących politykę ekologiczną zgodną z tą zasadą w UE i w Polsce jest Agenda 2030⁵⁹. Dokument ten obejmuje 17 celów zrównoważonego rozwoju oraz powiązanych z nimi 169 zadań, które oddają trzy wymiary zrównoważonego rozwoju – gospodarczy, społeczny i środowiskowy. Za najważniejsze cele realizowane w ramach Agendy 2030, uwzględniające prawa człowieka do środowiska oraz jego ochrony zgodnie z zasadą zrównoważonego rozwoju, można uznać: Cel 6: Zapewnić wszystkim ludziom dostęp do wody i warunków sanitarnych poprzez zrównoważoną gospodarkę zasobami wodnymi; Cel 7: Zapewnić wszystkim dostęp do źródeł stabilnej, zrównoważonej i nowoczesnej energii po przystępnej cenie; Cel 13: Podjąć pilne działania w celu przeciwdziałania zmianom klimatu i ich skutkom; Cel 15: Chronić, przywrócić oraz promować zrównoważone

---

⁵⁸ Zob. także E. Zębek, *Relacje człowiek–środowisko...*, op. cit., s. 57; eadem, *Gospodarka odpadami w ujęciu prawnym i środowiskowym*, Olsztyn 2018, s. 112 i n.

⁵⁹ Rezolucja przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne w dniu 25 września 2015 r. 70/1. Przekształcamy nasz świat: Agenda na rzecz zrównoważonego rozwoju 2030 (ONZ A/RES/70/1), dalej jako Agenda 2030.

użytkowanie ekosystemów lądowych, zrównoważone gospodarowanie lasami, zwalczanie pustynnienia, powstrzymywanie i odwracanie proces degradacji gleby oraz powstrzymanie utraty różnorodności biologicznej; Cel 17: wzmocnić środki wdrażania i ożywić globalne partnerstwo na rzecz zrównoważonego rozwoju⁶⁰.

Polska w ramach realizacji tych celów (szczególnie 6.) zobowiązała się do 2030 r. do zapewnienia powszechnego i sprawiedliwego dostępu do bezpiecznej wody pitnej po przystępnej cenie, a także dostępu do odpowiednich i godziwych warunków sanitarnych i higieny. Ponadto do 2030 r. powinna przedsięwziąć działania w celu poprawy jakości wód poprzez zmniejszenie zanieczyszczeń, likwidowanie wysypisk śmieci, ograniczenie stosowania szkodliwych substancji chemicznych i innych niebezpiecznych materiałów, a także zmniejszyć o połowę ilość nieoczyszczonych ścieków oraz znacząco podnieść poziom recyklingu i bezpiecznego ponownego wykorzystania materiałów w skali globalnej. W ramach tych zadań należy także wspomnieć o znaczącym podniesieniu efektywności wykorzystania wód we wszystkich sektorach oraz zapewnienie zrównoważonego poboru oraz zapasu wody słodkiej, aby rozwiązać problem niedoboru wody. Do tych celów należy m.in. wdrożenie zintegrowanego zarządzania zasobami wodnymi na wszystkich poziomach, w tym poprzez odpowiednią współpracę transgraniczną, a także zapewnienie ochrony i odtworzenie ekosystemów zależnych od wody, w tym tereny górskie, lasy, tereny podmokłe, rzeki, jeziora i warstwy wodonośne. W ramach celu 13. Polska powinna wzmocnić zdolności adaptacyjne i odporność na zagrożenia klimatyczne i klęski żywiołowe, włączyć działania na rzecz przeciwdziałania zmianom klimatu do polityk, strategii i planów, a także zwiększyć poziom edukacji, świadomości oraz potencjał ludzki i instytucjonalny w zakresie łagodzenia zmian klimatu, adaptacji do nich, ograniczenia skutków zmian klimatu oraz systemów wczesnego ostrzegania przed zagrożeniami. Natomiast w odniesieniu do celu 15. Agendy 2030 należy zapewnić ochronę, przywracanie i zrównoważone użytkowanie ekosystemów lądowych i słodkowodnych ekosystemów śródlądowych, w szczególności lasów, mokradeł, terenów górskich i terenów suchych, zgodnie ze zobowiązaniami międzynarodowymi. W tym zakresie należy promować wdrażanie zrównoważonego gospodarowania wszystkimi typami lasów, zahamować proces wylesiania, odtworzyć zdegradowane lasy, znacząco zwiększyć zalesienie oraz ponowne zalesienie na poziomie globalnym. Kolejnym celem w tym obszarze jest zwalczanie pustynnienia, odtworzenie zdegradowanych obszarów i gleby, w tym terenów dotkniętych pustynnieniem, suszami i powodzią. Należy także zapewnić ochronę ekosystemów górskich, w tym ich różnorodności biologicznej w celu zwiększenia ich zdolności do dostarczania korzyści niezbędnych do osiągnięcia zrównoważonego rozwoju⁶¹.

---

⁶⁰ Agenda na rzecz Klimatu i Zrównoważonego Rozwoju, http://www.un.org.pl/files/170/Agenda2030PL_pl-5.pdf (dostęp: 30.11.2022).

⁶¹ Ministerstwo Rozwoju i Technologii, *Cele zrównoważonego rozwoju*, <https://www.gov.pl/web/rozwoj-technologie/cele-zrownowazonego-rozwoju> (dostęp: 30.11.2022).

PODSUMOWANIE

Na podstawie powyższej analizy można stwierdzić, że podstawowe prawa oraz obowiązki obywatela i władz publicznych wobec środowiska na gruncie prawa krajowego zostały kompleksowo uregulowane w Konstytucji RP i w ustawach z zakresu ochrony środowiska. Podstawą tych uregulowań prawnych są: Powszechna Deklaracja Praw Człowieka oraz Deklaracja z Rio de Janeiro, a także konwencje, programy i dyrektywy UE, których postanowienia zostały zaimplementowane do prawodawstwa polskiego. Prawa te stanowią zbiór praw podmiotowych i uprawnień, związanych z poszczególnymi elementami środowiska niezbędnymi do życia, np. prawo do czystej wody, gleby, powietrza. Prawa człowieka do „czystego środowiska” są zatem ściśle powiązane z podstawowym prawem człowieka do życia, bowiem bez zasobów środowiska nie ma życia na Ziemi, a tym bardziej – rozwoju społeczno-gospodarczego. Prawa te są zagwarantowane konstytucyjnie i realizowane przez władze publiczne poprzez zapewnienie bezpieczeństwa ekologicznego, użytkowanie i ochronę zasobów środowiska zgodnie z zasadą zrównoważonego rozwoju. W rozumieniu przepisów ustawy Prawo ochrony środowiska z 2001 r. prawa te są respektowane w ramach powszechnego korzystania ze środowiska, które dotyczy korzystania z wód i lasów publicznych, zwykłego korzystania dotyczącego właścicieli gruntów, a także szczególnego w zakresie działalności gospodarczej. Każdy obywatel poza omawianymi prawami ma obowiązki wobec środowiska, ponieważ powinien dbać o zasoby środowiska, użytkować je zgodnie z zasadami prawa ochrony środowiska.

W świetle rozważań dotyczących przedmiotowych aspektów, tj. praw człowieka do „czystego środowiska”, obowiązków obywateli i władz publicznych wobec środowiska oraz ochrony środowiska zgodnie z zasadą zrównoważonego rozwoju, można uznać, że są one ze sobą ściśle powiązane. Można tutaj bowiem wyróżnić trzy kategorie relacji: 1) człowiek–środowisko, 2) obywatel–środowisko, 3) władze publiczne – środowisko. Pierwsza kategoria dotyczy zagwarantowania podstawowych konstytucyjnych praw człowieka do „czystego środowiska”, czyli zasobów środowiska niezbędnych do życia i prawidłowego funkcjonowania. Należy tutaj jednak nadmienić, że jest to tylko możliwe w warunkach, gdy zasoby środowiska są o odpowiedniej ilości i jakości oraz zgodnie z zasadą zrównoważonego rozwoju są w stanie równowagi przyrodniczej, mogą się odtworzyć i służyć nie tylko obecnym, ale również przyszłym pokoleniom. Zgodnie z zasadą sprawiedliwości ekologicznej zasoby środowiska powinny być jednakowo dostępne zarówno w aspekcie wewnątrzpokoleniowym, jak i międzypokoleniowym. Relację obywatel–środowisko można rozpatrywać w odniesieniu do użytkowania zasobów środowiska, nie tylko do celów bytowych (korzystanie powszechne i zwykłe), ale również działalności gospodarczej (korzystanie szczególne). Z jednej strony obywatel ma bowiem prawo do korzystania z zasobów środowiska do różnych celów, też gospodarczych, z drugiej – użytkując te zasoby, ma obowiązek ich ochrony zgodnie z zasadami prawa ochrony środowiska (zrównoważonego rozwoju, kompleksowości, prewencji i przezorności). W przypadku działalności negatywnie oddziałującej na środowisko jest on także zobligowany do uzyskania odpowiedniej decyzji administracyjnej zezwalającej na

taką działalność w odniesieniu do instalacji i emisji oraz ponosić koszty zapobiegania i zanieczyszczenia środowiska zgodnie z zasadą „zanieczyszczający płaci”. Jednakże należy tutaj zaznaczyć, że bez zasobów środowiska o odpowiedniej ilości i jakości niemożliwe jest ich użytkowanie, nawet do celów przemysłowych. Ochrona środowiska w tym kontekście ma zatem aspekt praktyczny. Natomiast relację władze publiczne–środowisko można rozpatrywać w odniesieniu ich obowiązków w zakresie ochrony środowiska ustanowionych przez ustawodawcę nie tylko w Konstytucji RP, ale też w aktach prawnych z tego zakresu. Obowiązki te są bardzo szeroko ujęte w prawodawstwie polskim, począwszy od zapewnienia bezpieczeństwa ekologicznego, umożliwienie społeczeństwu dostępu do informacji o stanie i ochronie środowiska oraz ich partycypacji w opracowywaniu programów, planów i polityk środowiskowych, po wydawanie decyzji administracyjnych zezwalających na użytkowanie środowiska oraz kontrolę przestrzegania przepisów prawa ochrony środowiska. Można więc uznać, że władze publiczne mają za zadanie zaspokojenie szeroko rozumianych potrzeb społeczeństwa poprzez zapewnienie zasobów środowiska o odpowiedniej ilości i jakości. Następuje to poprzez prawną ochronę zasobów środowiska zgodnie z zasadą zrównoważonego rozwoju, która nakazuje zaspokojenie podstawowych potrzeb społeczeństwa, też rozwoju gospodarczego w sposób najmniej dotkliwy i oszczędny dla środowiska. Należy to zrealizować w taki sposób, aby zrównoważyć prawa człowieka do „czystego środowiska” z prawami środowiska do ciągłości i trwałości zasobów (równowagi przyrodniczej), przy jednoczesnej gwarancji rozwoju gospodarczego.

W Polsce i innych krajach członkowskich UE idea zrównoważonego rozwoju jest obecnie realizowana w ramach programu Agenda 2030, której cele głównie są ukierunkowane na dwa współoddziałujące obszary, czyli dostępu do wody pitnej oraz zmianami klimatu, które przyczyniają się do półpustynnienia obszarów i deficytów wody. Słuszne zatem wydaje się powiązanie realizacji tych celów z działaniami na rzecz zrównoważonego zarządzania ekosystemami, szczególnie lasami, obszarami podmokłymi, w celu ograniczenia zjawiska deficytów wody. Cele zrównoważonego rozwoju są obecnie realizowane także w programach unijnych, tj. Europejskim Zielonym Ładzie, Gospodarce o obiegu zamkniętym, „Gotowi na 55”, Strategii „od pola do stołu”, które dotyczą w szczególności neutralności klimatycznej i adaptacji do zmian klimatu, ochrony wód i gleb, różnorodności biologicznej, przejścia na efektywną gospodarkę surowcową, ograniczenia ilości powstających odpadów oraz zrównoważonej konsumpcji i produkcji zdrowej żywności. To wszystko może przyczynić się do zahamowania skutków zmian klimatu i zagwarantowania praw człowieka do zasobów środowiska o odpowiedniej ilości i jakości. Można zatem uznać, że wymienione cele zrównoważonego rozwoju, zawarte w Agendzie 2030 i programach unijnych, są ściśle związane z ochroną zasobów środowiska użytkowanych, a jednocześnie niezbędnych do funkcjonowania człowieka, czyli gwarantujące jego łączne prawa do życia i do „czystego środowiska”.

BIBLIOGRAFIA

- Babula M., *Konstytucyjne gwarancje w zakresie czystego środowiska a pozycja jednostki*, „Dyskurs Prawniczy i Administracyjny” 2019, nr 1.
- Bukowski Z., *Koncepcja zrównoważonego rozwoju a prawa człowieka*, w: *Prawa człowieka a ochrona środowiska – wspólne wartości i wyzwania*, red. B. Gronowska, B. Rakoczy, J. Kapelańska-Pregowska, K. Karpus, P. Sadowski, Toruń 2018.
- Bukowski Z., *Prawo międzynarodowe a ochrona środowiska*, Toruń 2005.
- Bukowski Z., *Zrównoważony rozwój w systemie prawa*, Toruń 2012.
- Cichoń Z., *Europejska Konwencja Praw Człowieka nadal najskuteczniejszym na świecie instrumentem ochrony prawa człowieka (w 55. rocznicę podpisania Konwencji)*, „Palestra” 2005, nr 11–12.
- Ciechanowicz J., *Międzynarodowe prawo ochrony środowiska*, Warszawa 1999.
- Ciechanowicz J., Mering L., *Ochrona środowiska w Konstytucji RP*, w: *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 1997 roku a członkostwo w Unii Europejskiej*, red. C. Mik, Toruń 1999.
- Ciechanowicz-McLean J., *Międzynarodowe prawo ochrony środowiska*, Warszawa 2001.
- Ciechanowicz-McLean J., *Prawo i polityka ochrony środowiska*, Warszawa 2009.
- Ciechanowicz-McLean J., Dembicki P., *Prawa człowieka do życia i do środowiska*, w: *Prawa człowieka a ochrona środowiska – wspólne wartości i wyzwania*, red. B. Gronowska, B. Rakoczy, J. Kapelańska-Pregowska, K. Karpus, P. Sadowski, Toruń 2018.
- Ciechanowicz-McLean J., Nyka M., *Human Rights and the Environment*, „Przegląd Prawa Ochrony Środowiska” 2012, nr 3.
- Dąbrowski M., *Ochrona środowiska i bezpieczeństwo ekologiczne*, w: *Wolności i prawa człowieka w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, red. M. Chmaj, Warszawa 2016.
- Drzewicki K., *Trzecia generacja praw człowieka*, „Sprawy Międzynarodowe” 1983, nr 10.
- Garlicki L., *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, t. 3, Warszawa 2003.
- Gruszecki K., *Prawo ochrony środowiska. Komentarz*, LEX WKP 2022.
- International Dimensions of Human Rights*, t. 1–2, red. K. Vasak, Paris 1982.
- Jaskólska J., *Treść Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka*, „Człowiek w Kulturze” 1998, nr 11.
- Jurczyk T., *Geneza rozwoju praw człowieka*, „Homines Hominibus” 2009, nr 1(5).
- Karski L., *Prawa człowieka i środowisko*, „Studia Ecologiae et Bioethicae” 2006, nr 4.
- Kenig-Witkowska M.M., *Prawo do środowiska w prawie międzynarodowym*, „Państwo i Prawo” 2000, nr 8.
- Kenig-Witkowska M., *Międzynarodowe prawo środowiska. Wybrane zagadnienia systemowe*, LEX 2011.
- Kędzia Z., *70 lat powszechnej Deklaracji Praw Człowieka – pomnik czy żywy dokument?*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2018, r. LXXX, z. 4.
- Kielin-Maziarz J., *Zasada zrównoważonego rozwoju – uwagi na tle jej miejsca w Konstytucji RP*, „Krytyka Prawa” 2020, t. 12.
- Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, Tom I, Komentarz do artykułów 1–18*, red. L. Garlicki, Warszawa 2010.
- Kozaczyński W., *Zrównoważony rozwój a bezpieczeństwo człowieka*, „Bezpieczeństwo Teoria i Praktyka” 2012, nr 4 (9).
- Krajewski P., w: *Leksykon bezpieczeństwa. Wybrane pojęcia*, red. P. Chodak, Józefów 2015.
- Kuźniar D., *Prawo do zdrowego środowiska jako konstytucyjnie gwarantowane prawo podmiotowe*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2021, nr 3 (61).
- Latoszek E., *Koncepcja zrównoważonego rozwoju w teorii i praktyce ONZ*, w: *Zrównoważony rozwój a globalne dobra publiczne w teorii i praktyce organizacji międzynarodowych*, red. E. Latoszek, M. Proczek, M. Krukowska, Warszawa 2016.
- Lipiński A., *Prawne podstawy ochrony środowiska*, Warszawa 2010.

- Liżewski B., Myślińska M., *Mechanizm ochrony praw człowieka w systemie Rady Europy i w systemie interamerykańskim (teoretyczna analiza prawnoporównawcza)*, „*Studia Iuridica Lublinensia*” 2014, nr 21.
- Mazur-Bubak M., *Prawo do rozwoju a prawo do życia W środowisku wolnym od zanieczyszczeń – analiza problemu i kilka propozycji redukcji konfliktu*, „*Polityka i Społeczeństwo*” 2019, nr 3 (17).
- Olejarczyk E., *Zasada zrównoważonego rozwoju w systemie prawa polskiego – wybrane zagadnienia*, „*Przegląd Prawa Ochrony Środowiska 2015*”, nr 2.
- Pazura A., Uniejewski J., *Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności jako fundamentalny akt prawa europejskiego – czy twierdzenie to nadal zachowuje aktualność?*, „*Przegląd Prawa Konstytucyjnego*” 2016, nr 2 (30).
- Prawo człowieka do środowiska naturalnego*, red. J. Sommer, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1987.
- Rakoczy B., *Ograniczenie praw i wolności jednostki ze względu na ochronę środowiska w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, Toruń 2006.
- Riedel E., *Trzecia generacja praw człowieka jako strategia urzeczywistniania praw politycznych i społecznych*, „*Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*” 1990, r. LII, z. 3–4.
- Roliński M., *Z problematyki zasad ochrony środowiska*, „*Studia Iuridica Lublinensia*” 2014, nr 21.
- Rosicki R., *Międzynarodowe i europejskie koncepcje zrównoważonego rozwoju*, „*Przegląd Naukowo-Metodyczny*” 2010, nr 4.
- Symonides J., *Powszechna Deklaracja Praw Człowieka (po 60 latach od jej przyjęcia)*, „*Państwo i Prawo*” 2008, nr 12.
- Szwed K., *Konstytucyjny obowiązek prowadzenia polityki zapewniającej bezpieczeństwo ekologiczne współczesnemu i przyszłemu pokoleniom*, „*Przegląd Prawa Konstytucyjnego*” 2022, nr 3 (67).
- Szymańska U., Zębek E., *Ochrona środowiska naturalnego jako interdyscyplinarna dziedzina wiedzy*, Olsztyn 2014.
- The Universal Declaration of Human Rights, a History of its Creation and Implementation 1948–1998*, red. G. Johnson, J. Symonides, UNESCO 1998.
- Trzcińska D., Kierzkowska J., *Bezpieczeństwo ekologiczne w realizacji zadań publicznych*, Warszawa 2020.
- Wierzbowski B., Rakoczy B., *Podstawy praw a ochrony środowiska*, Warszawa 2004.
- Zabłocki G., *Rozwój zrównoważony idee, efekty, kontrowersje*, Toruń 2002.
- Zębek E., *Bezpieczeństwo ekologiczne jako podstawowa potrzeba społeczeństwa wobec współczesnych zagrożeń środowiska*, w: *Potrzeby jako współczesny determinant treści praw człowieka*, red. E. Ura, B. Sitek, T. Graca, Józefów 2017.
- Zębek E., *Bezpieczeństwo ekologiczne w zakresie zapewnienia obywatelom odpowiedniej jakości zasobów wody pitnej*, w: *Bezpieczeństwo personalne a bezpieczeństwo strukturalne państwa. Wolność i bezpieczeństwo obywatela*, red. T. Grabińska, H. Spustek, Wrocław 2013.
- Zębek E., *Gospodarka odpadami w ujęciu prawnym i środowiskowym*, Olsztyn 2018.
- Zębek E., *Relacje człowiek–środowisko w aspekcie ekologicznym i prawnym*, w: *Człowiek a środowisko*, red. R. Górecki, Olsztyn 2020.

Cytuj jako:

Zębek E., *Konstytucyjne prawa i obowiązki obywatela wobec środowiska w warunkach zrównoważonego rozwoju*, „*Ius Novum*” 2024, nr 1 (18), s. 124–143. DOI: 10.26399/iusnovum.v18.1.2024.07/e.zebek